

Nork asmatu zituen Rafael Mikoletaren Elkarrizketak?

AEKk Rafael Mikoleta Abandoko Euskaltegia izena eman berri dio bere Bilboko Hurtado de Amezagako euskaltegiari. AEKk, horrez gain, Rafael Mikoletaren *Era Llaburra* edo *Modo Breue-a* eman du argitara irail honetan.

Bilboko bataio agirietan bada Rafael Mikoleta izenaz San Antonen bataiatzen duten haur bat, 1611an jaioa.¹ Hil hilgo zen, baina ez dakigu noiz, galdu egin baita hori ager zezakeen heriotz-agiria.

Badakigu, baita ere, badela Londresko *Museum Britannicum* deritzon eskusribu bat, zeinari azal edo atarikoan ondoko hauxe irakur baitaioke: *Modo Breue de / aprender la lengua / Vizcayna / Compuesto por el licenciado Rafael / de Micoleta, presbitero / de la muy leal y noble / Villa de / Bilbao / 1653.*² Itxura guztien arabera, diogun bataio agiriko eta atari honetan agertzen diren Rafael Mikoleta biok bat bera dira. (Segun Xabier Altzibar, Euskal letrek ezagutu duten lansonianorik handienak, ikertu duen, Mikoleta abade hau handiki eta leinargitsua zen eta garaiko paperetan ikusi izan duenez izan zituen jabego-azui eta iskanbilak Tenderia kaleko auzakideekin, besteak beste, Isabel Goiri, Juan Urizarren emaztearekin.³

Iragan gizaldiaren bukaeran —gizalditzar bi beluago, beraz— ikasi zuten Londresko paper hauen berririk katalandarrek⁴ eta Edward Dodgsonek,

(1) Bataio-agiria *Boletín de la Real Academia de la Historia*, LXII (1913), 288.ean, ikus daiteke. Bataio-agiri hauen liburua Bizkaiko Derioko Seminarioan ikusi izan dugu, eta honelaxe dio: "en diz y nueve de noviembre de mill y seiscientos y onze, en S. Anton, el bachiller Mañ. Arrieta baptizo a vn niño q se le puso nomb. Rafael, hijo Lexo. de Mañ de Micoleta y de Maria de camudio. Fueron padrinos Jacobo de Ugaz y d. Mari Fernandez de Angulo."

(2) Harl. 6314 155 B 2 artxibo-deiturarekin bila daiteke. Honen mikrofilmea Deustuko Unibertsitatean, Estudios Vascos Bibliotekan, gordeten da, geuk behinola Londreska eskaturik.

(3) ALTZIBAR, Xabier: *Bizkaierazko Euskal Idazle Klasikoak*. Bilbao, 1992, 53-54.etan.

(4) S. SAMPERE MIQUELEK in *Revista de Ciencias Históricas* (noviembre de 1880), 122-156.etan. Lehen orrialdean, ohar luze xamar bat ematen du, S.S. y M. sinadurarekin, adieraziz, besteak beste, Pascual Gayangosen *Catálogo de manuscritos en lengua española del Museo Británico*, Tomo I, pág. 143 delakoan agertzen dela Mikoletaren eskusribuaren berri, "este último verano"

Alizia Miragarrien Herrialdeetan delakoa idatzi zuenaren anaiak, alegia, eta argitaratu ere egin zuten, haiek Bartzelonan, pila bat erraturekin, eta ingelesak andaluziar Sibiliako hirian, huts bakantxo batzuekin.⁵

Azkue handiak koi itsas-ontzia eta Londresaraino heldu zen, eskuskribua bere begi zorrotz eta maitemindu haiekin ikustearen amoreagatik, aldean Dodgsonek Sibilian egin edizioaren ale bat zeramala:⁶ zenbait ohar ere egin zizkion honi, eskuskribua ikusi ahala. Artikulu bat ere eman zuen argitara,⁷ non, besteak beste zioen Mikoletaren lana "un tomito lindamente encuadernado, de artisticas y (añadamos) escribanescas rúbricas" dela. Sarritan aitatzen du bere *Morfologian* eta *Diccionarioan* Mikoletaren lana, "sabroso escritor bilbaino"⁸ dela eritziz.

Jakin izan zuen Dodgsonek Mikoletaren elkarriketa edo "Dialogos" delakoa John Minsheuren *Dialogues in Spanish and English* deritzon daztozen zazpietatik lehena dela.⁹ Eta, baita ere, Minsheuk berak asmatuak

joan Londres eta oso-osoa kopiatu duela, eta deritzola: "Como ni la Gramática ni el Diccionario de Micoleta son en verdad lo que él anuncia, pues, por más que él pretendiera que mediante su auxilio se podía aprender la lengua vasca, esto le sería imposible al más sabio de todos los filólogos, pues sobre ser uno y otro trabajo incompletos merecería muchas correcciones y adiciones para que pudieran servir al fin para que los escribiera, hemos creído, ya que dichos estudios sólo han de servir á los filólogos, que era lo más conveniente publicarlos sin correcciones de ninguna clase, y con la misma ortografía del original".

(5) Atarian, "Seconde Edition. 25 Janvier, 1897. / 18 Pence. / En Vente chez James Parker. / 27 Broad Street, Oxford, Angleterre." dio. Aurren orrialdean, "Sevilla / Establecimiento tipográfico de Francisco de P. Diaz, Gavidia 6. / 1897". Bigarreanean, "Je verrai avec plaisir que vous compez imprimer / Micoleta. / J'y souscris. Maurice Harriet. Halsou, le 31 Janvier, 1896. / Jch freue mich sehr dass Sie Micoleta herausgeben mollen / Hugo Schuchardt. Graz, 16 Dezember, 1896." 36.ean, "Se acabó la impresión en Sevilla, por la fiesta de S. Pablo, / á 25 días de Enero de 1897." Kontraportadan, azkenez, honela dio: "Peseta bi emon bear dira / costa didiña costa didila." / "Pas paiz satan pas paiz satan al espee." Azkuek ohar egin legez, ez dio eskuskribuaren disposaketari jarraitzen. Hiztegia bukatzean, 2l. orrialdean alegia, *Nota* bat jartzen du, zenbait irakurketa gaitzi azalpenak emanez, eta, besteak beste, "El manuscrito de Micoleta no ha sido revisado por el autor, si este conocía bien los idiomas Castellano y Bascuence", dioena, E.S.D. sinadurarekin (hau da, Edward Spencer Dodgson). Beste ohar laburtxoago bat ematen du 34.ean, ingelesez, non adierazten digun Mikoletaren eskuskribuaren berri eta deskribapena Don Pascual Gayangosek eman izan duela, *Catalogo de los Manuscritos en Lengua Española del Museo Británico* obran, I, 143.ean, eta beronen lehen edizioa *Revista de Ciencias Históricas*, 2, Barcelona, 1881 delakoa aurkitzen dela, "alterada por muchas erratas". Eskuskribu osoa jasotean, 35-36. orrialdeetan, "LAS 163 FORMAS VERBALES EMPLEADAS POR R. MICOLETA / Dedicadas á la Ilustre Filóloga / CAROLINA M. MICHAÉLIS DE VASCONCELOS" lantxoan ematen du, Edward Espencer Dodgson sinadurarekin.

(6) Ale hau Euskaltzaindiaren Bibliotekan gordetzen da, *Azkue-rena* eskuz atarian idatzirik, eta barruan "Resurrección María de Azkue" zigilua.

(7) AZKUE, R.M.: "Manuscritos Vascos en Inglaterra" in *EUSKERA*, I, (1928), 218-227.etan.

(8) AZKUE, R. M.: *Morfología Vasca*, I, 252.ean. (Erraturen bat ere, haatik, hartu zion: Dodgsonek baeta jaso zuena, Azkek bada zuzendu eta bihurtuta, *Morfología Vasca*, II, 484 eta *Diccionario VEF*, s.v.en agertzen du.)

(9) "It has not, I think, been pointed out that in the "Diálogo Primero," which Nicoleta took from the "Pleasant and Delightful Dialogues in Spanish" bound up with "A Dictionary in Spanisc and English" (London, 1623), from the pen of John Minsheu". Ikus in DODGSON, E.: "Minsheu, Mabbe, Nicoleta" in *THE ACADEMY*, (June 6, 1908), 865.ean.

ez ote ziren ere.¹⁰ John Minsheu honek 1599.ean eman zuen argitara lan erraldoi bat, Londresen, hiztegi, gramatika eta elkarrizketaz osatua. Mikoletak itzultzen duen lehen elkarrizketa honetan, ondoko hauxe irakurten da: *Memoria ene gasaben trapuycusleak eroan eguisanena, Martien amargau egunean, milla ta bost eun ta laurogue ta emerecico vrtean*. Ez dago dudarik: Minsheuren fikzio-data eta bere lanen argitaratze urtekoa bat bera daitezen arrazoia azken honena ere daiteke. (Dodgsonek, edonola ere, ez zuen 1599.eko edizio hau izan eskuartean, gerotxoago, 1623.ean hain zuzen ere, Minsheuk egin zuen bigarren edizioarena baizik: orohar berberak dira biok, nahiz eta azken honek badituen aldaketatxoren batzuk.¹¹

Ezin izan dugu —oraingoz, bederen— gure inguruetak biblioteketan Minsheuren lehen lan hori ikusi, eta ez dugu izan, ezta ere, Azkuek izan zuen amodio, ahalmen eta libertaterik Londresa begiratzera joateko, baina bai ikusi eta gainbegiratu ahal izan ditugu zazpi "Dialogos" horiek, Foulché-Delbosc jaunak zuzentzen zuen aldizkariak eman baitzituen zazpiak argitara, "Diálogos de Añoño" titulupeko lanean.¹²

Uste izan da, Minsheuk argitara eman zituen zazpi elkarrizketa edo "Dialogos" hauek, ez direla berak idatzi edo asmatuak, Juan de Lunak

(10) "Wheter Minsheu composed, or browed, his Dialogues I know not." Ikus in op. cit.

(11) MINSHEU, John: *A Dictionarie in Spanish an English. A Spanish Grammar. Dialogues in Spanish and English*. Imprimed at London, by Edm. Bollifant. 1599. (Bigarren edizio bat izan zuen, 1623, "Printed at London by Iohn Haviland for William Aspley".)

Dámazo Alonso uste zuen Minsheu hau "poliglota pedantesco, infatigable y poco escrupuloso, capaz de escribir una guía lingüística en once idiomas" zela, eta tiletez tilet kopiatu izan zuela *Gramática de la Lengua Vulgar* delakotik, eta adibide bat jarri ere egiten du:

MINSHEU

... The first and ancientest is the Biskaine which was the speech of the province of Biskay and Navarre: it hath his originall from the Caldean toong as the learned in them both affirme to whom it plainly appeereth that this is of greatest antiquitie.

GRAMÁTICA DE LA LENGUA VULGAR

Al primer lenguaje llaman Vazquense, que es la lengua de Viscaia, de la Provincia i de Navarra: tiene su origen esta lengua i reconosce por madre a la lengua Caldea, según dicen los dotos que la entienden..., es la más antigua lengua entre todas las otras que se hablan por toda España...(Ikus in DAMASO ALONSO: "Una distinción temprana de la "B" y "D" fricativas" in REVISTA DE FILOLOGÍA ESPAÑOLA, XVIII, (1931), 19.

Gramática de la Lengua Vulgar hau Lovainan inprimatu zuen B. Gravio jaunak, 1559.ean, eta beronen euskararekiko iturriak izan daitezke Garibairen *Compendio Historial...* laneakoak, 1571.ean Hamberesen emana.

Badu beste bigarren lan bat ere oso entzuna izan zena: MINSHEU, John: *The Guide into the Tongues*. Anno 1617, in London. (Hamaika hizkuntzako hiztegia, baina ez du euskararik.)

(12) GAUTHIER, Marcel: "Diálogos de Añoño" in REVUE HISPANIQUE, Dirigé par R. Foulché-Delbosc, Tome XLV (1919), 34-238 orrialdeetan

Minsheuk argitara eman zituen "Diálogos" hauek entzute handikoak gertatu ziren iragan gizaldietan. Gauthier jaunaren lanean, 28 edizioen berri ematen da, zeintzuen artean bat, "corrigez par Jean de la Lvne", Parisen 1619an argitara emana, den. Dodgsonek ohar egin bezala, ez dirudi Minsheu berak asmatu eta idatziak direnik, nahiz eta bereak balira bezala argitara ematen dituen.

esan bezala "diálogos hechos en Londres por un Castellano".¹³ Bada baita ere uste duenik Bernardino de Mendozak idatziak direla.¹⁴

Aldaketa ttiki batzuk salbuespen, Mikoletak dakarrena berbera dira. Euki lezakete, edonola ere, zerikusiren bat Mikoletaren euskara eta erdararekin aldaketatxo hauek eta, garrantzizkotzat jotzen ditugunak jaso egiten ditugu:

Mikoletaren erdara	Mikoletaren euskara	Revue Hispaniquekoa
"ver si es de día"	<i>ta eguna den ecussa</i>	"a ver si es de día"
"dormir en pie"	<i>oyñen ganean loo</i>	"dormirme en pie"
"Tu adivinas tu provecho"	<i>Seuc seure provechua vstios</i>	"Tu adivinas a tu provecho"
"es de honrrá y provecho"	<i>prouechua ta hondrea</i>	"es honra y provecho"
"mira si tienen"	<i>adisate badauque</i>	"mira bien si tienen"
"Esta es"	<i>Ori da</i>	"Essa es"
"buscava"	<i>aditujoeala</i>	"busca"
"delgado"	<i>megach</i>	"muy delgado"
"adrezarme"	<i>ondo ymini</i>	"adereçarme"
"donde esta (...) el pene"	<i>non dago (...) orraziagas</i>	"donde está (...) el peyne"
"ferreruelo"	<i>ferrerueluá</i>	"ferreruelo largo"
"hago"	<i>eytendot</i>	"lo hago"
"traernos"	<i>ecarguc</i>	"traenos"
"judeo"	<i>judegua</i>	"judío"
"quarto"	<i>laurenbat</i>	"quartillo"
"tiene V.M"	<i>dauco guelau Berrorec</i>	"tiene v. m. este aposento" ¹⁵
"de Marfil"	<i>Marfila</i>	"es marfil"
"Cierto que esta curioso"	<i>Se curioforo dagoá</i>	"Cierto que está muy curioso"
"sonito"	<i>oschu</i>	"sonezito"
"hallaremos"	<i>ydorocogu</i>	"la hallaremos"
"bien pueden Vms. sentarse"	<i>erasti xarridites seure mesedeoc</i>	"se pueden sentar vs."
"truxistes"	<i>ecarri dous</i>	"truxiste"
"lo que yo hallo"	<i>ydarayten dodan obea</i>	"lo mejor que yo les hallo"

(13) "Mvchos, y muy buenos libros se hallan en Español (...) pero en nenguno he hallado las pláticas, y discursos ordinarios, necesarios a la comunicación, y trato familiar, sino es en vnos diálogos hechos en Londres por vn Castellano, los quales estauan tan corrompidos, que en siete que son, he allado mas de quinientas faltas notables, que se conoce no ser de la emprenta, y tales que si la buena frase dellos no mostrasse ser Español el que los hizo, los huiera desconocido, y pensara ser su autor algun Vizcayno". (Ikus in GAUTHIER, op. cit., 75 eta 77.ean).

(14) "(...) fue (Bernardino de Mendoza) el autor de los *Diálogos Ingleses y Españoles* que Minsheu publicó como Suyos." (Ikus UNGERER: *Anglo-Spanish relations in Tudor literature*, III, Sofía Martín-Gamerok aitatu, in *La Enseñanza del Inglés en España*, Madrid, 1961, 40.ean).

(15) (15) Azkuek "Parece que en el original castellano falta este aposento" ohar egin zuen, Dodgsonen edizioan.

Mikoletaren erdara

"hallara"
 "Besso (...) la mano"¹⁶
 "no ay disputos"
 "dicen que (...) se a de beber"
 "dixe"
 "Ara señor"
 "perdaremos"
 "Den los de beber"
 "por oyr Mifsa"
 "llama al ama que baxa"¹⁷
 "quando el hombre tiene"
 "por lo bien que le saue"
 "çierra essa puerta"
 "barraremos"
 "aguarda"
 "con sus cuellos de lechuguillas"
 "No ay aqui mas de ocho"
 "no me llamariades para que
 os ayudara a almorzar"¹⁸

Mikoletaren euskara

ydorodays
 Escuetan eman eyten
 esta disputaric
 esandaroe (...) edango-dalá
 diño (a la)
 Ea xauna
 galdugueyñ
 Betor edaten
 Missa ensunagati
 garbitu (...) daguiala
 dauquanean guisonac
 gozo derechalaco
 ysi eguissu atea
 garbitu daigua
 Ychосу
 euren ydun lechuguillascoacas
 Estago emen sorçi vaxe
 esseyñ gueyemon vrgasteco
 almorzetan

Revue Hispaniquekoa

"halla"
 "Beso (...) las manos"
 "no ay disputa"
 "dizen: (...) se a de beber"
 "dixo"
 "Aora señor"
 "perderemos"
 "Dennos de beber"
 "por yr a la iglesia"
 "llama al ama que barra"
 "cuando hombre tiene"
 "por el bien que le sabe"
 "çierra la puerta"
 "barreremos"
 "aguarde"
 "con sus cuellos de lechuguilla"
 "No ay aqui mas que ocho"
 "no me llamarades para que
 os ayudara al almuerzo"

Ikusitakoaren arabera, ezin ondorioz aterateko abiapuntu gaizto bat daukagu, ez baitakigu zein testu jatorrizkori lotzen zitaion Mikoleta. Edonola ere, bada gramatika barruti bat deigarri egiten zaiguna: izenordeena da: REVUE HISPANIQUEko *dormirme, a tu prouecho, lo hago, los tengamos, traenos, la hallaremos, bien se pueden sentar, yo les hallo* eta *Dennos* delakoek izan dituzten aldaketak izenorderen bat dute tarteko.

Mikoletak "Dialogos" jarten du elkarrizketaren buruan, (eta orrialde osoa beteten du irudi dotore batekin), baina ez zituen jatorrizko zazpiak itzuli. Horrez gain, ez zuen lehen ere oso-osoa itzuli, azken orrialde bat edo utzi baitzuen egiteke.¹⁹ Ez dakigu zergatik. Ez dirudi zentsura edo

(16) Ikusten denez, *mun*, edo antzekoren bat, falta da. (Ikus SARASOLA, in *ASJU*, XVII, (1983), 209.ean.)

(17) Azkuek "sic" en el MS" erantsi zion "baja" honi.

(18) Mikoletaren itzulpena hementxe bukatu arren, Marcel Gauthier honen edizioan ikusi dugunez, beste orrialde batez ere badarriote elkarrizketari Alonso eta Amak.

(19) Elkarrizketa honi buruz, Mitxelenak idatzi zuen "unos diálogos en vascuence con traducción al romance" zirela (ikus in *Textos Arcaicos Vascos*, Madrid, 1964, 132.ean), gorago ikusitakoan arabera ezin dena izan egia. Oraintsuago, Ibon Sarasolak eman izan ditu argitara (ikus in op. cit.), dirudienez eskuskribua begiratzuz, nahiz eta ez Azkuek Dodgsonen edizioari eginika-ko oharak. (82) eta, (171) errazoegaz, (212) Or(r)i, eta (258) Ychasu jaso ditu, geure ustez *ta*, *errazoegaz*, Ori eta Ychосу direneta. Era berean, piperac (194) jaso du, Sarasolaren kopiaketa moduan piper(r)ac behar lukeena izan. Bizkai guztiak —guk dakigula— *piperrak* esaten du, eta, beraz, Mikoletak ere horrelaxe choska zezakeen. Beste firu batera etorri, ikusirik ablatibo-

horrelako konturik dagoenik. Geure ustez, Mikoletak ez dihardu bere inziatibaz, enkarguz baino (eta ez du izango hizkuntzenganako Renazimendukoen baikortasunik, Barrocokoen etsitasuna baizik). Hiztegiaren hasieran, "Pondremos aqui vn vocabulario breve" esaka hasten da, eta ez du zenbait berbaren ordainik ematen, "porque ay muchos que con el mismo sonido y significaçõn del romance se vasquençean" arrazoiarekin alboratu egiten ditu. Eta, bilaua halakoak, hilabeteen euskal izenik ere ez digu agertu nahi, "ya no se vfan sino en las montanas y entre labradores, porque en las villas los llamamos de los mismos nombres del romance y assi se practica" desenkusarekin. Euskal poesiari buruz ari deanean ere, "Dexando a las coplas de *lelori, lelori*" dio, hasteko, eta, bukaeran, badirela dezimak, lirak eta sonetoak ere, euskaraz, baina "es obra de poco luçimiento" ohar egin, eta ez digu muestratxorik ere eskaintzen.²⁰

Villabaso bilbotarrak idatzi zuen ez zela mire egiteko Mikoletaren lana Londresa eraman izanaz, beti egon baita harreman handia Bilbo eta ingelesez artean, "estrechas y activas relaciones comerciales", bere hitzez esanik.²¹ Mikoleta enkarguz ari da. Esan ere egiten du, behin behintzat: "Si alguna vez fuere Vm tentado de alguna locura poetica en nuestro Idioma", norbaiti zuzentzen zaionaren eran. Baina ez dugu uste merkatari arrazoiengatik, edo antzekoengatik, ari denik, erdara dakiten ingelesei euskara ere erakutsi nahian edo. Gehiago uste dugu garai haretan hizkuntza klasiko eta moderno edo herritarrentzako indarrean jarri ziren arazoi humanista edo Renazentistek bultzatuta eginda diharduela. Minsheuren lanen aurkezpenetan agertzen den moduan, *And for the learner ease and furtherance edota Pleasant and Delightfull (...) profitable to the learner* egitea da lehen helburua.

Minsheu, edo bere eskolakoek, hamaika hizkuntza ("English, British or Welsh, Low Dutch, High Dutch, French, Italian, Spanish, Portuguese, Lati-

rako *-rean, -ti(k)* eta *-(r)ic* dakartzala Mikoletak, komentatzen du donostiarrak: "(...) podrian explicarse por el carácter de una villa como Bilbao, que ya entonces jugaba el papel de punto de afluencia de gentes de diversas comarcas y, por lo tanto, de diversas modalidades de lengua." (Op.cit., 212).

(20) Bi poema hauek Mitxelenak ere eman zituen argitarara (in op. cit., 132-136.etan, Dodgsonen edizioari jarraiki. *Aserengo* (21) eta *beste gatic* (43) oker jasorik daude, jatorrizkoak, eta Dodgsonenak ere, *Aserengo* eta *beste gatic* baitio). Mitxelenaren ustez, "Los dos modos de Micoleta, dentro de lo irregular de la medida de los ejemplos transcritos, parecen corresponder a lo que después se ha llamado zorcico menor (7-6, 7- 6) y zorcico mayor (10-8, 10-8)". Litekeena da poema biok Mikoletarenak bereak izatea, edota beste euskaldunen batek eginak izatea, lehendabizi euskaraz, noski, eta gero erdarara itzuliak, metro eta rimen versifikazio handiagoa baitauka euskarazkoak, erdarazkoak baino. Gaiaren aldetik, zeharo humanoak dira eta ez dute, apaiz katoliko batek eginak izateko deigarri xamar dena, transendentziaren erreferenterik.

(21) VILLABASO, C.: "El Doctor Rafael Micoleta" in *RIEV*, VII, (1913).

ne, Greeke, Hebrew, etc." delakoak dakartza portadan) agertzen dituzte 1617.ean argitara eman zuten *The Guide into the Tongues* lanean: euskara falta zen, zeinaren berri, bestalde, 1599.eko lanean ere ematen zuten, ikusi dugun legez, eta horren bila jo zezakeen, berak edo norbaitek, Mikoleta bilbotararengana, zein, modu honetan, gertatu izan den lehen euskal gramatika eta lehen euskal prosazko fikzio literario idatziaren egile.

Angel Zelaieta